

Piotr Rapp, Witold Gałka

Kościół rektorski p. w. Najświętszej Krwi Pana Jezusa w Poznaniu : legenda, historia i stan zachowania

Ochrona Zabytków 51/4 (203), 427-433

1998

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

KOŚCIÓŁ REKTORSKI P.W. NAJŚWIĘTSZEJ KRWI PANA JEZUSA W POZNANIU — LEGENDA, HISTORIA I STAN ZACHOWANIA

Legenda, historia i skarby kościoła

Starsi mieszkańcy Poznania pamiętają legendę wiążącą się z powstaniem kościółka przy ul. Żydowskiej. Była ona żywa jeszcze w okresie powojennym, zwłaszcza w pobliżu Święta Wielkiejnocy. Wielu pamięta wąskie zejście do mrocznej krypty nakrytej szeroko założonym sklepieniem. Wewnątrz, w pseudobarokowej obudowie, znajdowała się studnia z cudowną wodą, którą „lud brał na lekarstwo i uzdrowienie przez wiarę odbierał w wierze, iż ta studnia poświęcona Krwią Jezusa Chrystusa w trzech Hostjach w tej topio-

nach i dotąd bierze”¹. Powoli zaciera się pamięć i tradycja, a miejsce to jest dziś prawie niedostępne. Zapewne dzieje się tak po części dlatego, że świątynia ta utraciła bezpośrednie zaplecze, które tworzyli mieszkańcy okolicznych uliczek i zaułków.

Podanie mówi, że na miejscu budowli w 1399 r. dokonano profanacji trzech Hostii, skradzionych z kościoła dominikanów. Odnalezienie w 1620 r. stołu, na którym dokonano zbrodni, leżało u podstaw działań karmelitów trzewickowych z klasztoru Bożego Ciała, zmierzających do wykupu kamienicy należącej w XV i XVI w. do możnej wielkopolskiej rodziny Świdwów-

1. Fragment fasady kościoła z odkrytymi relikwiami dawnej kamienicy Świdwów-Szamotołskich. Na pierwszym planie widoczna pozostałość ostrołukowego portalu w dwuramiennym płycinie. Fot. K. Kucharska, 1977 r.

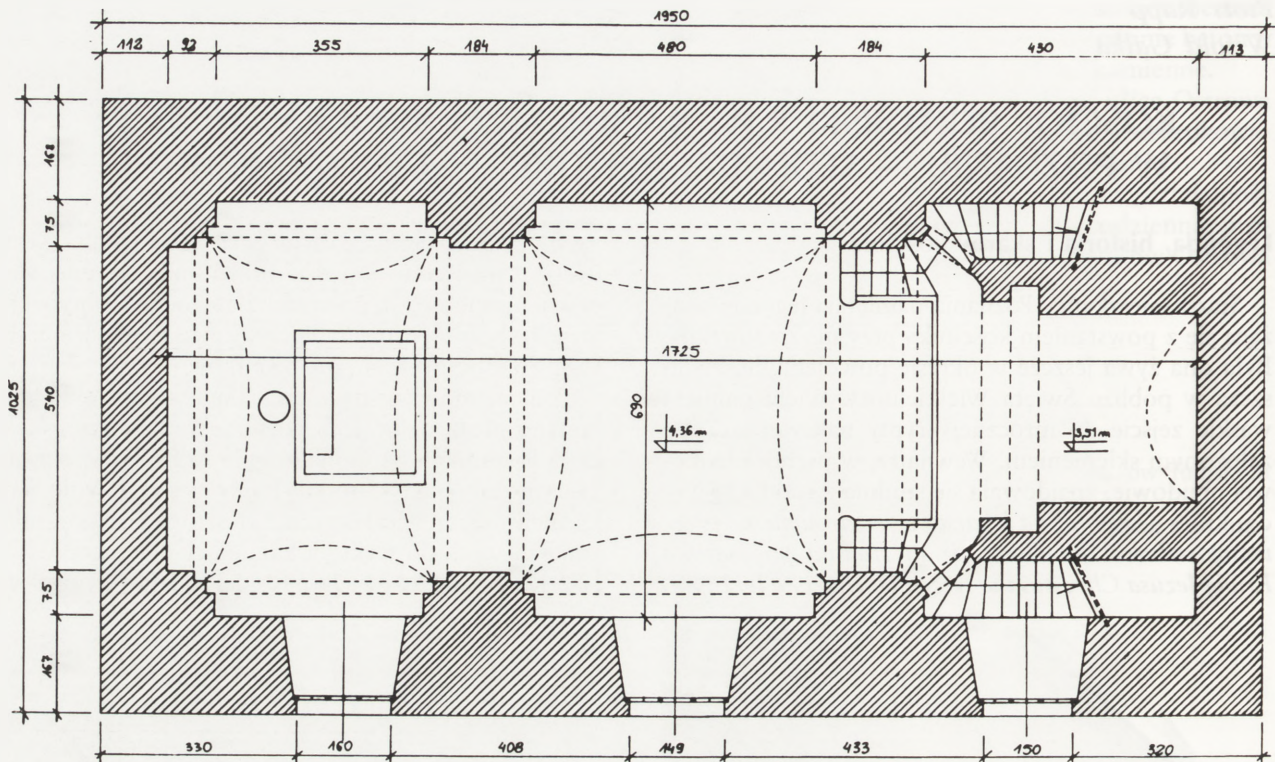
1. Fragment of church façade with uncovered relics of the old house of the Świdwa-Szamotołski family. In the foreground a visible remnant of an ogival portal in a two-arm panel. Photo: K. Kucharska, 1977

2. Wnętrze kościoła. Fot. z archiwum Miejskiego Konserwatora Zabytków w Poznaniu

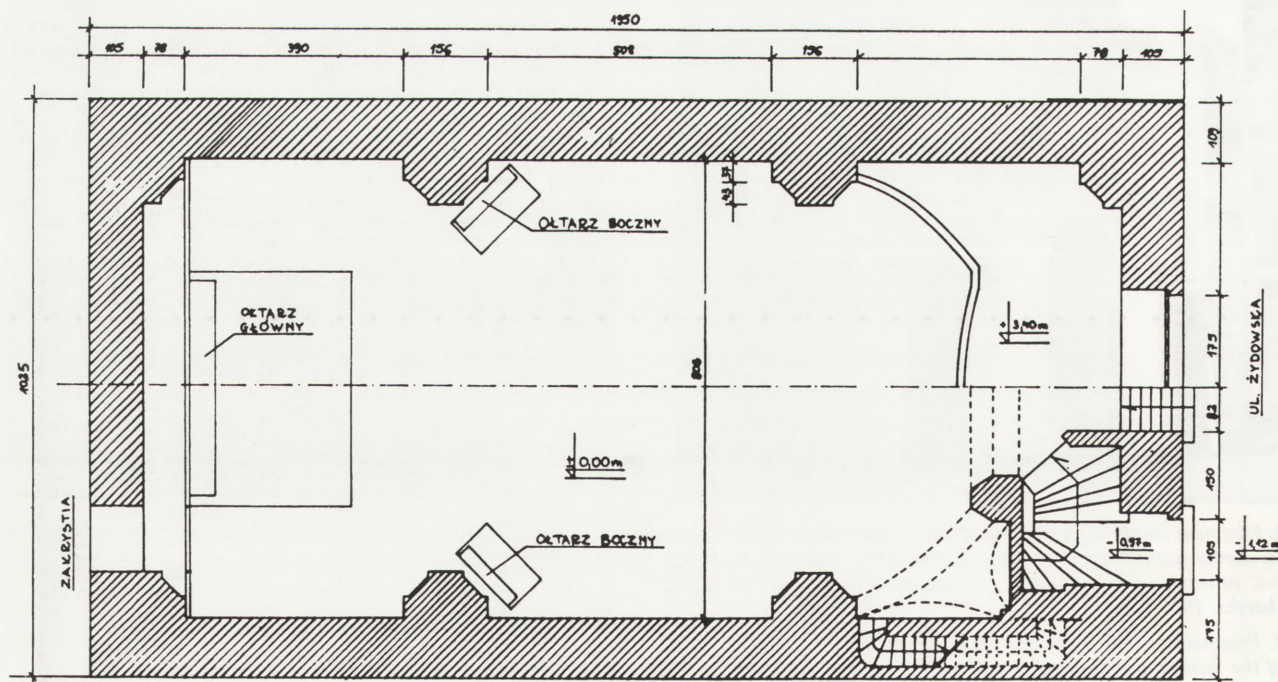
2. Church interior. Photo: archive of the Municipal Conservator of Historical Monuments in Poznań

1. M. Noskowicz, *Najświętsze trzy Hostje (1399)*, Poznań 1926, s. 87.

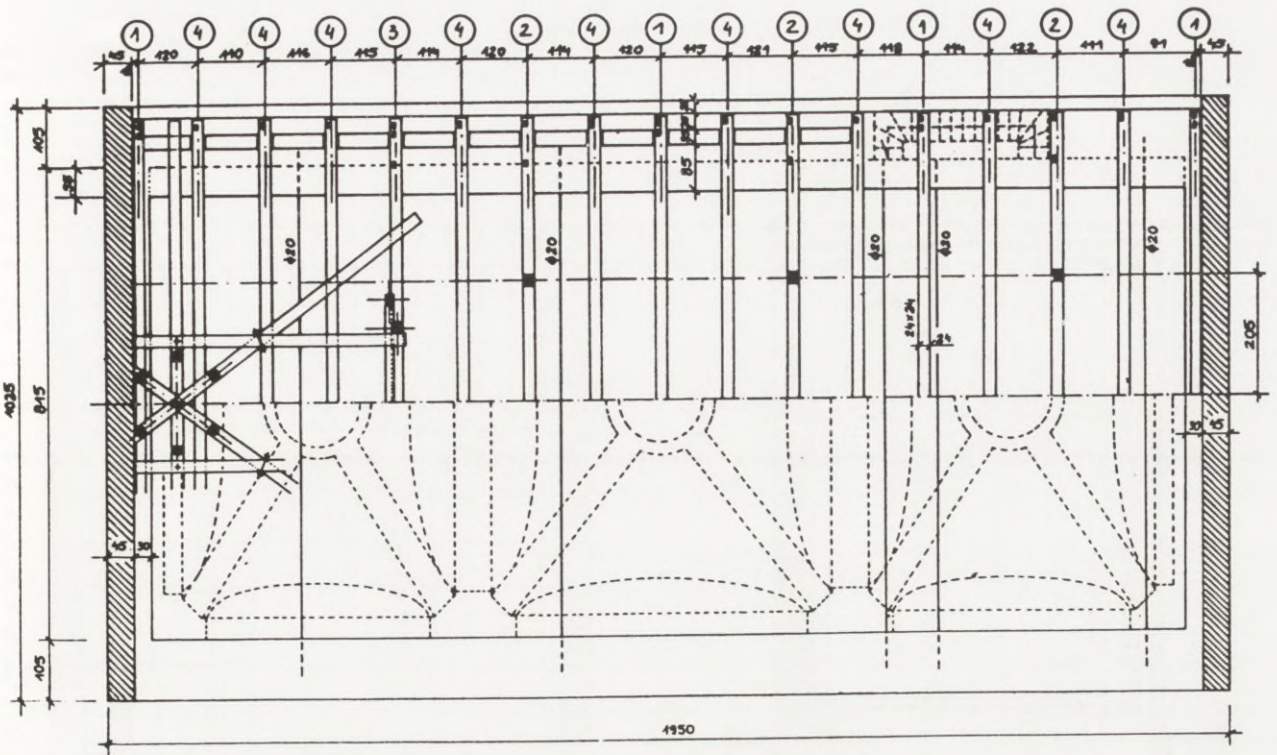
3. Rzut piwnic. Wszystkie rys. P. Rapp

3. Projection of cellars. All drawings by P. Rapp

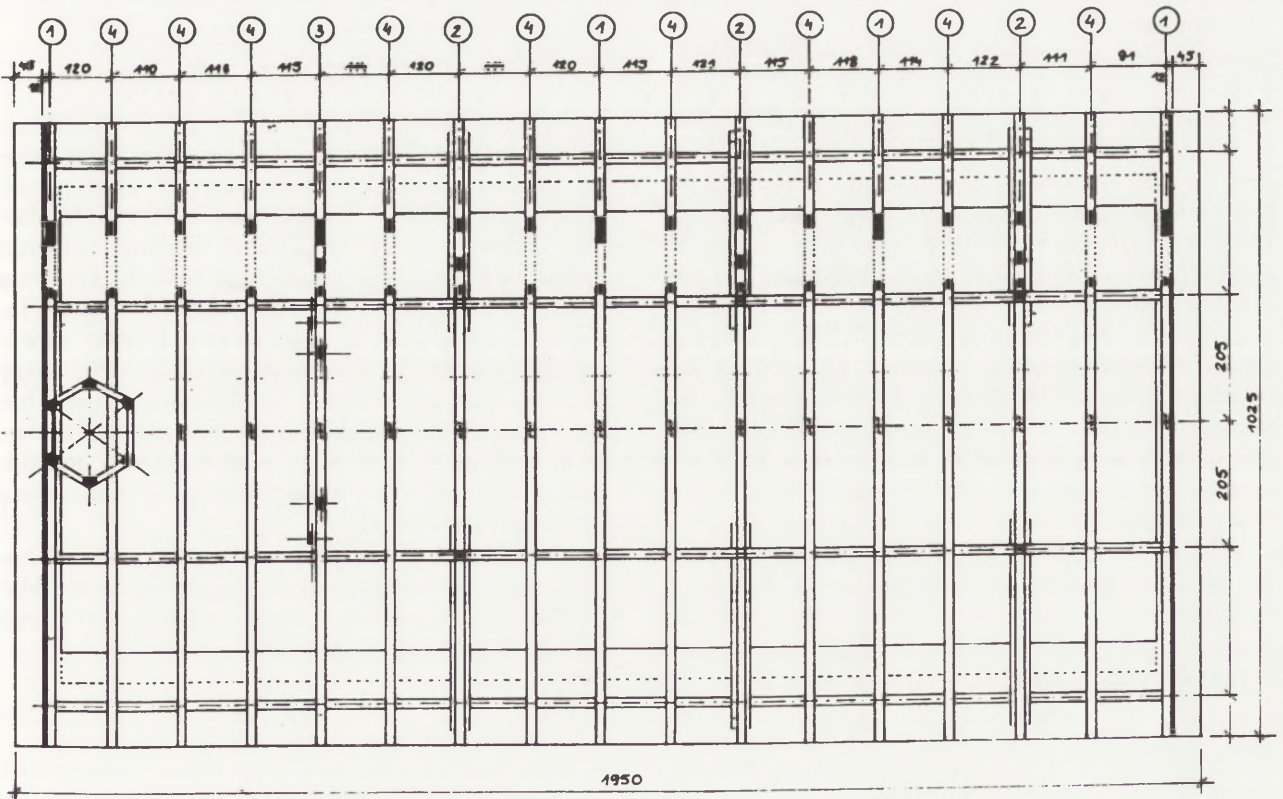
4. Rzut przyziemia

4. Projection of ground floor

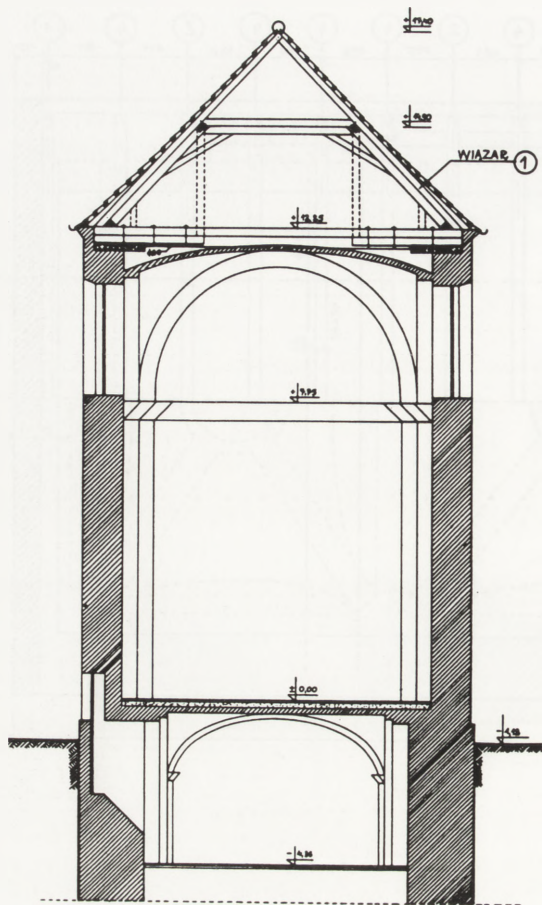
5. Rzut belkowania stropu i sklepień

5. Projection of vaulting and ceiling entablature

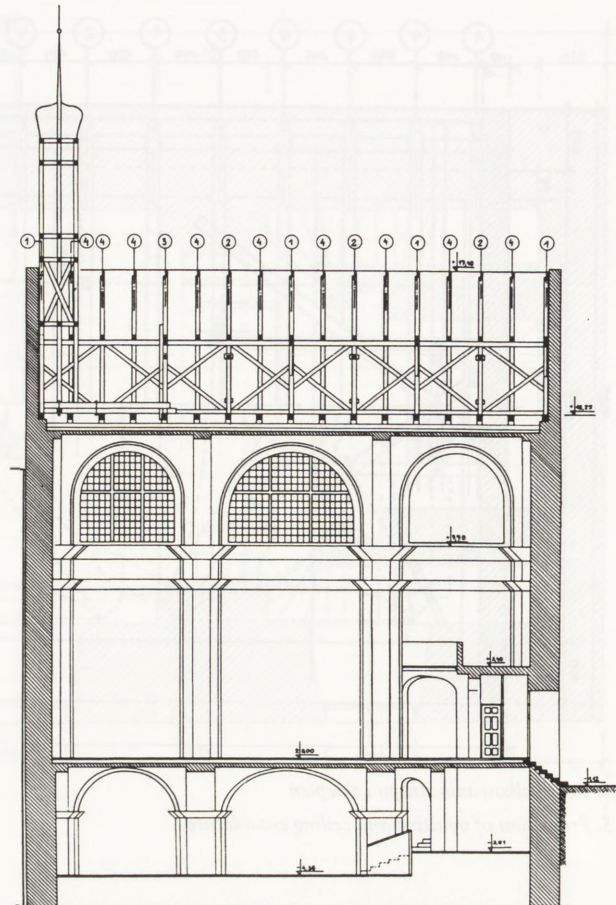

6. Rzut więzby dachowej

6. Projection of roof truss

7. Przekrój poprzeczny kościoła
7. Cross section of the church

8. Przekrój podłużny kościoła
8. Lateral cross section of the church

–Szamotulskich. Kupno posesji w latach 1659–1661 z rąk Jana Leszczyńskiego, Piotra i Jana Opalińskich oraz Andrzeja Grudzińskiego, początkowo odbyło się bez większych perturbacji. Opór magistratu, a nawet osiadłych w mieście zgromadzeń zakonnych, wzbudził zamiar przebudowy tej kamienicy na kaplicę. Nie pomógł karmelitom nawet przywilej króla Jana Kazimierza z 1668 r. Dopiero z początkiem XVIII w. przystąpiono do gruntownej przebudowy chylącej się ku upadkowi posesji i dobudowy do niej niewielkiego klasztoru². Jeszcze w 1729 r. trwały jakieś prace budowlane, o których świadczą skargi właścicieli położonych po sąsiedzku nieruchomości wychodzących frontami na ul. Wielką³.

Po skasowaniu klasztoru karmelitów przez rząd pruski, kościółek przyłączono do parafii farnej⁴. Być może tą drogą trafiła do niego — jako pozostałość wyposażenia dawnej kolegiaty św. Marii Magdaleny — późnogotycka płaskorzeźba *Oplakiwanie Chrystusa*.

Świątynia wzniesiona została w układzie dwukondygnacyjnym, który wypełnił podstawowy sens ideowy zamierzenia. Dokonano tego przez wbudowanie w średniowieczne mury kamienicy Świdwów–Szamotulskich masywnych przyściennych filarów, na których oparto sklepienia krypty i górnego kościoła. Przy tym założeniu bryła świątyni jest nad wyraz skromna, z fasadą zwieńczoną barokowym szczytem i sygnaturą wyrastającą z kalenicy dwuspadowego dachu⁵. Na uwagę zasługuje odkryty w końcu lat siedemdziesiątych bogato profilowany i glazurowany portal o ostrołukowym zamknięciu, ujęty dwuramienną płyciną oraz odcinki płyciny fryzowej wraz z dwoma ostrołukowymi wnękami piętra (il. 1).

Nad pseudobarokowym portalem w początkach naszego stulecia umieszczono późnogotycką rzeźbę *Marki Boskiej*, przeniesioną z rozebranej posesji u zbiegu Starego Rynku i ul. Żydowskiej⁶.

2. Tamże, s. 73–77; A. Dubowski, *Zabytkowe kościoły Poznania*, Poznań 1952, s. 55–57; tenże, *Zabytkowe kościoły Wielkopolski*, Poznań–Warszawa–Lublin 1956, s. 203–205.

3. W. Gałka, *Wystrój i wyposażenie kamienic poznańskich na podstawie XVII- i XVIII-wiecznych źródeł archiwalnych*, „Kronika Miasta Poznania” 1994, nr 1–2, s. 132.

4. Por. przypis 2.

5. *Dzieje Poznania do roku 1793*, pod red. Jerzego Topolskiego, t. I, Warszawa–Poznań 1988, s. 732.

6. Tamże, s. 388.

Program ideowy budowli dopełnia stosunkowo bogaty wystrój autorstwa Adama Swacha. Odnaleźć w nim można sceny związane z legendą o trzech Hostiach, jak również przedstawienia z dziejów zakonu karmelitów *Cud św. Antoniego* oraz *Eliasz na pustyni*. Wnętrze zachowało również zasobne wyposażenie z ołtarzem głównym dopełnionym obrazem *Zbawiciel Miłosierny*, po bokach którego w otworach drzwiowych umieszczono przedstawienia *Zwiastowanie* i *Św. Michał Archanioł*, oraz dwoma bocznymi ołtarzami Matki Boskiej Bolesnej i św. Bartłomieja. Na ścianach świątyni zawieszono są ponadto liczne XVII- i XVIII-wieczne obrazy⁷ (il. 2).

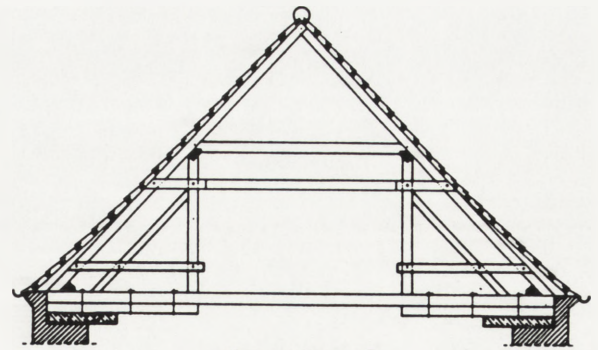
Miejski Konserwator Zabytków wielokrotnie zwracał uwagę, że ta cenna budowla, odnawiana ostatnio w latach 1932–1937 i w okresie powojennym (naprawy uszkodzeń, konserwacja polichromii), z każdym rokiem domaga się podjęcia gruntownych prac remontowo-konserwatorskich⁸. Niepokój budzić musi zawilgocenie murów, przenoszące zniszczenia na elementy wystroju, zwłaszcza dolnej kondygnacji, pionowe pęknięcia sięgające korony murów wschodniego przęsła, a także konstrukcja dachu. Do tego dodać należy zły stan części wyposażenia i wystroju pogłębiany bezmyślnymi aktami wandalizmu. Dla bliższego rozpoznania źródeł zagrożeń i potrzeb została opracowana ekspertyza budowlano-konserwatorska⁹, której wyniki prezentujemy w dalszej części artykułu.

Opis konstrukcyjno-budowlany

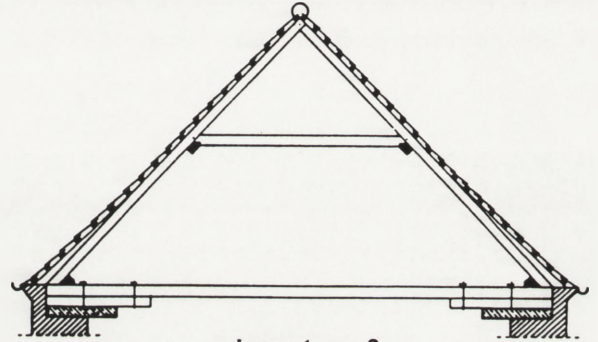
Dane ogólne o obiekcie. Kościół jest obiektem złożonym z jednej bryły, jednonawowym, podpiwnicznym. Przyziemie i nawa główna tworzą bryły jednoprzestrzenne. Dach dwuspadowy, nachylenie połaci 45°. Powierzchnia zabudowy 200 m², kubatura ok. 3850 m³. Wysokość budowli do okapu 13,37 m i do kalenic 18,52 m powyżej poziomu terenu. Wymiary w rzucie przyziemia: długość — 19,5 m, szerokość — 12,25 m.

Ściany nośne. Ściany nośne kościoła wykonane są z cegły pełnej na zaprawie wapiennej. Grubość ścian piwnic wynosi: 167 cm ścian podłużnych i 113 cm ścian szczytowych. Grubość ścian nawy głównej wynosi 105–107 cm. Ściany podłużne piwnic i w nadziemnej części kościoła wzmocnione są pilastrami — po dwa na każdej ścianie. Pilastry dzielą ściany w przybliżeniu na trzy części.

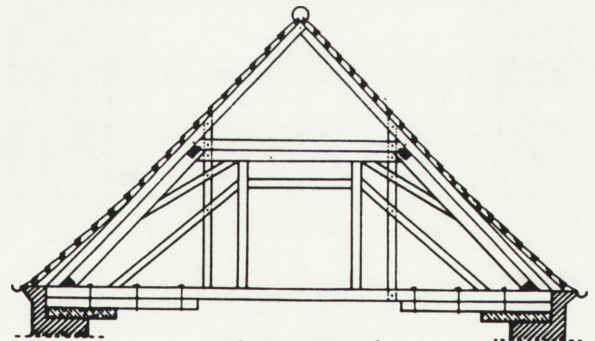
Sklepienia. Nad piwnicą wykonano sklepienia żaglowe o małej wyniosłości. Sklepienia oparte są na ścianach oraz łękach rozpiętych między pilastrami. Nad nawą główną wykonano sklepienie walcowe z lunetami. Sklepienia oparte są na ścianach oraz łękach rozpiętych między pilastrami.

wiązar typu 2

wiązar typu 3

wiązar typu 4

9. Typy wiązarów dachowych

9. Types of roof truss

Więźba dachowa. Dach drewniany o konstrukcji złożonej. Występuje kilka schematów statycznych układów poprzecznych.

Układ poprzeczny typu 1: Wiązar jętkowy z płatwiami opartymi na trapezowym układzie złożonym z belki rozporowej i słupów leżących. Układ trapezowy przejmuje obciążenia pionowe. Charakter więźby — rozporowy.

7. Por. przypis 2.

8. Akta Miejskiego Konserwatora Zabytków, A154 (B38).

9. P. Rapp, *Kościół Rektorski p.w. Njśw. Krwi Pana Jezusa przy ul. Żydowskiej w Poznaniu — inwentaryzacja konstrukcyjno-bu-*

dowlana, ocena stanu technicznego konstrukcji, program rewaloryzacji, ocena wpływu stanu konstrukcji i zawilgocenia na elementy wystroju, Poznań 1994 (w zbiorach Miejskiego Konserwatora Zabytków).

10. Uszkodzona podpora więzara dachowego. Fot. P. Rapp
10. Damaged support of roof truss. Photo: P. Rapp

11. Uszkodzenia tynków i sztukaterii. Fot. P. Rapp
11. Damaged plaster and stucco. Photo: P. Rapp

Układ poprzeczny typu 2: Wiązar o konstrukcji mieszanej złożonej z podukładu jętkowego (krokwie i jętki oparte na płatwiach) oraz układu kleszczowego (słupy pod płatwiami, zastrzały i kleszcze). Układ ma charakter nierozporowy.

Układ poprzeczny typu 3: Wiązar o konstrukcji mieszanej złożonej z układu jętkowego z podukładem trapezowym oraz wewnętrznego układu złożonego z słupów, rygła rozporowego i zastrzałów. Układ ma charakter rozporowy.

Układ poprzeczny typu 4: Wiązar jętkowy podparty płatwiami. Układ ma charakter rozporowy.

Stężenia podłużne dachu wykonano za pomocą skratowania umieszczonego w płaszczyźnie słupów leżących. Inwentaryzację konstrukcyjno-budowlaną przedstawiono na il. 3–9.

Ocena stanu technicznego konstrukcji

Ściany. W nadziemnej części obiektu ściany są w stanie dobrym. Wyjątek stanowi pionowe pęknięcie przy narożu wschodnim, biegnące od piwnic do korony murów. W okresie powojennym pęknięcie zostało wzmocnione za pomocą kotwy stalowej w pobliżu korony murów. Korzystny wpływ na stateczność i sztywność ścian ma wieniec żelbetowy wykonany nad sklepieniami w obrębie poddasza. Korona murów jest spięta stalowymi ściągami.

Stan techniczny ścian w podziemiach jest zły z uwagi na ich znaczne zawilgocenie, zagrzybienie i zasolenie.

Sklepienia. Zastrzeżenia pod względem konstrukcyjnym budzą sklepienia i łęki nad podziemiem. Łęki rozpięte między pilastrami są zarysowane w zwornikach. Sklepienia są zarysowane w różnych miejscach. Rysy w łękach i w sklepieniach łączą się. Większość rys w sklepieniach układa się w formie równoleżnikowej. Jest to cecha charakterystyczna dla sklepień małowniosłych, których węzłowia doznają przemieszczeń poziomych. Układ rys w łękach i w sklepieniach świadczy o nieznacznej tendencji ścian zewnętrznych podłużnych do poziomego rozsuwania się.

Więźba dachowa. Stan techniczny więźby dachowej jest zły. Występują zagrożenia awarią na skutek zniszczenia stref podporowych belek stropowych, końcówek krokwi, słupów leżących i płatwi. Badanie struktury drewna wskazuje na znaczne i głębokie zniszczenia przekrojów elementów na skutek zawilgocenia, zagrzybienia i porażenia owadami niszczącymi drewno. Po wstępnym usunięciu zniszczonych stref drewna okazuje się, że elementy takie jak belki, słupy leżące, krokwie i płatwie nie mają podparcia (rys. 10).

Przyczynami uszkodzeń są:

- nieszczelne pokrycia dachowe powodujące zawilgocenie elementów,
- zasypanie piaskiem i gruzem końcówek belek stropowych stwarzające dogodne warunki dla utrzymywania się wilgoci, rozwoju grzybów i zerwania owadów,
- zabrudzenie elementów odchodami gołębi,
- brak konserwacji konstrukcji.

Wpływ zawilgocenia na wystrój kościoła

Zniszczenie wystroju na skutek zawilgocenia występuje w podziemiach kościoła. Obejmuje ono tynki i sztukaterie na ścianach i w mniejszym stopniu na sklepieniach. Bezpośrednimi czynnikami destrukcyjnymi jest zasolenie i zagrzybienie powierzchni ścian. Efektem zagrzybienia i zasolenia jest odparzanie się tynków od ścian, pęknięcie tynków i rozkład gipsowych elementów sztukaterii (il. 11). Destrukcja powstaje w wyniku powierzchniowego parowania dyfuzyjnego powodującego krystalizację soli, znacznego powięk-

szania objętości kryształów i rozsadzania struktury materiału, w którym następuje krystalizacja. Zawilgocenie powoduje zarówno woda z podłoża gruntowego jak i wilgoć higroskopijna.

Program rewaloryzacji konstrukcji i wystroju

Rewaloryzacja powinna obejmować konstrukcję więźby dachowej, łąki między pilastrami w podziemiach oraz ściany.

Rewaloryzacja konstrukcji więźby dachowej powinna polegać na wymianie zniszczonych belek, słupów leżących, krokwi płatwi. Niezbędne jest oczyszczenie i zakonserwowanie całej konstrukcji dachu. Po wykonaniu naprawy konstrukcji celowe będzie przełożenie pokrycia dachowego.

Rewaloryzacja sklepień i łąków nad podziemiem powinna polegać na założeniu dwóch ściągow wzdłuż łąków łączących pilastry. Ściągą mają ograniczyć ruchy ścian zewnętrznych i wprowadzić wstępne napięcie zamykające rysy i zwiększające nośność łąków i sklepień.

Rewaloryzacja zawilgoconych ścian w podziemiach musi obejmować następujące elementy:

- wykonanie izolacji pionowych i poziomych w ścianach,
- usunięcie zniszczonych tynków i sztukaterii, oczyszczenie powierzchni ścian i wyskrobanie spoin na około 2–3 cm,
- odgrzybienie murów,
- związanie soli rozpuszczalnych,
- wykonanie tynków renowacyjnych.

The Rectorate Church of the Most Holy Blood of Lord Jesus in Poznań — Legend, History and State of Preservation

The church examined in this article was built in the first three decades of the eighteenth century as a consequence of the redesigning of a burgher house which belonged to the prosperous Świdwa-Szamotołski family of Great Poland. Legend claims that the erection of 1399 was accompanied by a profanation of three Hosts, stolen from a Dominican church.

The article describes the legend of the three Hosts and the history and treasures of the church. The author proposes a detailed presentation of the construction of the building and its state of preservation. The unsatisfactory technical state of the roof truss, cellar ceiling and walls is caused by moisture. The church construction and elements of outfitting, primarily the cellars, call for urgent repair.